

Kövek, betűk, történetek – római feliratok a történelemórán

Bánki István

Ha a római történelem forrásairól beszélünk, először valószínűleg a nagy történetírók (Livius, Tacitus, Suetonius és a többiek), azután épületek, tárgyak (fegyverek, cserepek, oltárok stb.) jutnak eszünkbe. Még a történelemtanárok közül is viszonylag kevesen gondolnának talán – az épületekről, tárgyakra származó – feliratokra. Ennek valószínűleg az az oka, hogy a feliratokkal szinte csak a szakemberek (régészek, epigráfusok) foglalkoznak közvetlenül, és viszonylag ritkán találkozunk velük forráskiadványokban, gyűjteményes munkákban. Pedig ez a forráscsoport (is) igen „beszédese” – a történelemnek egy sok szempontból érdekes, sajátos mikrotörténeti nézetét képes megmutatni.

Hol keressünk feliratokat?

A rómaiak gyakran helyeztek el feliratokat, feliratos táblákat épületeken, illetve állítottak feliratos köveket (sztéléket) – ahogyan más ókori népek is (pl. a sumerok, az asszírok, az egyiptomiak, a görögök stb.). Persze ezek a feliratok nem (sem) maradtak a helyükön az idők során; többnyire máshol, ásatások során, a föld (víz) alatt, netán éppen más épületekbe falazva találunk rájuk. Vissza sem nagyon kerülnek a helyükre – manapság általában múzeumok kiállításain, kőtáraiban őrzik őket. Vannak olyanok is, amelyeket már régről (régikorból) ismernek, és amelyek kimondottan kalandos utat jártak be a kőtárákig, kiállítótermekig.

Az egykori római provincia, Pannonia – jelentős részben a mai Magyarország – területén is szép számmal kerültek, kerülnek elő (gyakran persze töredékesen) a római császárkor jellegzetes felirattípusai. Markáns csoportot alkotnak a leletek között a középületeken elhelyezett, az építők, még inkább az építtetők által megrendelt építési feliratok, illetve a köztereken felállított szobrok talapzatainak, oltároknak stb. tiszteleti feliratai. (Az utóbbiak

leggyakrabban a császárok dicsőségét hirdetik, a császárkultuszhoz, a császárok személyéhez kapcsolhatók, emiatt ezeket császárfeliratoknak is nevezik.) Jobbára már a magánélethez kötődnek a két legjelentősebb, leghíresebb csoportba tartozó: a vallásos tartalmú (különböző istenségekhez szóló, gyakran fogadalmi) feliratok és sírfeliratok. És persze a rómaiak is feliratoztak kisebb tárgyakat – olvashatók rövidebb-hosszabb szövegek, részletek, idézetek bélyegzőkön, edényeken, leszerelő diplomákon, érméken stb. A „feliratok” közé számítjuk mindezeket felül a vésett, karcolt „firkákat” is. (Igazi, „klasszikus” falfirkák Pannoniából nem annyira, inkább az épebben megmaradt itáliai romvárosokban – Pompejiben, Ostiában – maradtak fenn, de tárgyakra, téglákra, oszlopokba véstek, karcoltak a pannoniabeliek is.)

Mit kezd a régész / epigráfus a kövekkel?

Talál egy követ.
Talál még egyet.
Azután egy harmadikat is.
Végül összerakja őket és kiegészíti a szöveget.

tit. operis publici 1

Olvasás – rejtvényfejtés?

A feliratokkal foglalkozó epigráfus feladata a rejtvényfejtés, a kirakós játék (puzzle) és a nyomozás sajátos keveréke. Az első lépés a rejtvényfejtés és a kirakós: megfejtésre (kiegészítésre, feloldásra) várnak az épen maradt feliratok rövidítései, jelzései is, de mivel a feliratok többsége nem egyben, épségben kerül elő, össze is kell rakni, illesztgetni a darabokat. Ha ez sikerül (illetve már sokszor ezzel párhuzamosan, éppen a megfejtés érdekében!), indulhat a nyomozás – a felirat történeti kontextusba illesztése; annak felkutatása, mikor, milyen körülmények között keletkezett, hol, milyen tárgyi környezetben

jelent meg, mit lehet tudni a benne említett személyekről, hogyan lehet összekötni más történeti forrásokkal, információkkal („keresztreferenciák” keresése) stb.

Milyenek a feliratok?

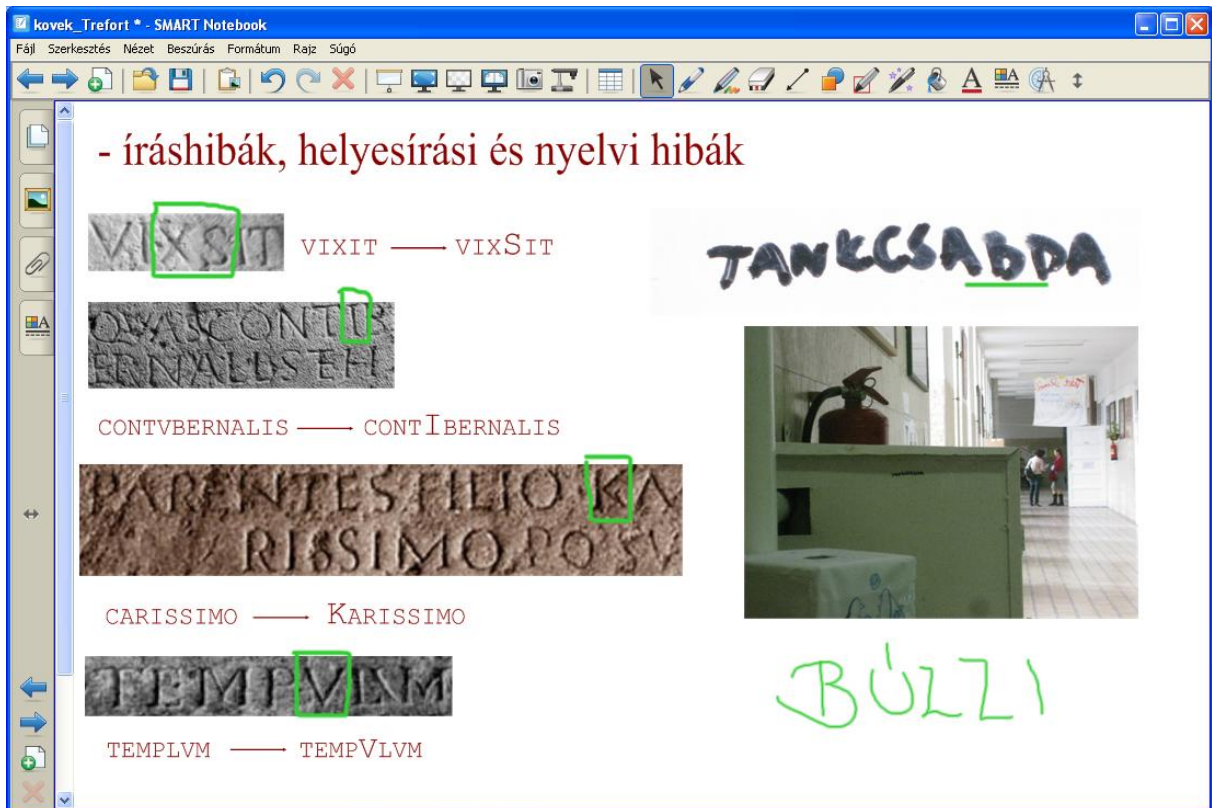
- quadrátbetűk (nagybetűk, U=V!)
- ligatiók (később, pl. okleveleken)

Æ   V̂   N̂   T̂   Û
 C O U R I E R
 AVGVSTVS
 CAESARI • VESPASIANO
 VETERANS   veterân̂is

Betűk, hibák

A feliratok kibetűzését valamelyest megnehezíti, ugyanakkor a laikus számára is izgalmassá teszi, hogy bár csak a „latin” nagybetűket (a latin ábécé „quadrát” nagybetűit, időnként K-t, nevekben esetleg más betűket, pl. Y-t is) használtak, azokat egymással helyenként összevonták. (Ezt nevezzük ligatiónak; az ilyen összevonás azután a későbbiekben, pl. a középkori oklevelek királyi „aláírásaiban” – szignatúra – is megjelenik.) Érthető okokból a feliratokon gyakran éltek rövidítésekkel is. A rövidítések („mozaikszók”) tipikusan nyelvi panelekhez, visszatérő, rögzült fordulatokhoz kapcsolódnak – ezeket viszont már nemcsak a latin anyanyelvűek, hanem a provinciák nem latin nyelvű, de romanizálódott lakossága is ismerte, éppen ezért (esetleg ragozási hibákkal) fel is tudta oldani. Az ilyen rövidítések, panelek (amelyek jellemzőek is egy-egy felirattípusra!) könnyen felismerhetők, azonosíthatóak, és – némi ragozási segítséggel – könnyen fel is tudják oldani akár a diákok is. Mulatságossá teszi továbbá a feliratok olvasását, megismerését a rajtuk előforduló íráshibák, helyesírási hibák. (Úgy tűnik, ebből a szempontból nem sok minden változott az eltelt több mint ezer évben: legalább ekkora mulatsággal szolgálnak napjaink feliratai, kiírásai, firkái –

és nem csak a nyelvészeknek!) Az ilyen hibák jellemzően leggyakrabban a magánfeliratokon, ott is leginkább a vélhetően nem latin anyanyelvű, provinciabeli (olykor talán kevésbé tehető, tekintélyes, művelt) megrendelők feliratain fedezhetők fel. (Ami persze, egyben már történeti, életmódtörténeti információkat, tanulságot hordoz magában a társadalmi mintákhoz, elvárásokhoz való igazodás, a státusszimbólumok átvételének szándékára, illetve sikerességére nézve.)

Megjelenés, tárgyi környezet

Összefügg a megrendelők „személyével” a feliratok megjelenése, kivitelezése is (még akkor is, ha a megrendelők a feliratok tanúsága szerint gyakran nem egyes emberek, hanem városi, katonai testületek, bajtársi stb. csoportok voltak). Nyomot hagytak rajtuk sajátos igényeik, kultúrájuk, társadalmi, vagyoni hovatartozásuk, egyéni élethelyzeteik; olykor átüt rajtuk egy-egy személyiségvonalás is. A közösségek által rendelt építési, tiszteleti feliratok általában elegánsabb kivitelűek, igényesebb formában írottak, gyakran jobb anyagokra vésték őket – ezeknek az esetében éppen az lehet árulkodó, érdekes „nyom”, ha nem ilyenek (pl. amikor már többször is „átírnak”, „radíroznak” egy-egy követ, valamely császárok tiszteletére). Természetszerűen igencsak változó a magánjellegű (vallásos, sír-) feliratok kivitelezése,

kidolgozása. Ugyanakkor a feliratok azonosítását megkönnyíti – sok esetben a „laikus”, diák számára is már-már játékosan egyszerűvé teszi –, hogy a feliratos kövek alakja, megjelenése többnyire összefügg rendeltetésükkel, ezeken belül tipikus formák, díszítések, vésetek alakultak ki. (Ilyenek pl. a fogadalmi oltárok, a sírkövek – szarkofágok –, bizonyos császárfeliratok stb.)

- nyelvi panelek, sablonok, sémák

- rövidítések +vlak / mind1 / vki
majd hlak / stb.

IMP CAES AVG ← (császári titulátúra)

IMPERATORI CAESARI AVGUSTO

PONT·MAX P·P COS TRIB·POT

PONTIFICI MAXIMO PATRI PATRIAE TRIBVNITIA POTESTATE
CONSVLI/CONSVLIBVS

I·O·M IOVI OPTIMO MAXIMO

V·S·L·M VOTVM SOLVIT LIBENS MERITO

D·M DIIS MANIBVS

IMPPERATORIBUS . . . AVGGVSTIS

H·S·E HIC SITVS/SITA EST

F·C FACIENDVM CVRAVIT / CVRAVERVNT

H·F·C HERES/HEREDES FACIENDVM CVRAVIT/CVRAVERVNT

Ragozás (hímnem-nőnem, E / T szám...)

Miről mesélnek a kövek? – avagy oral history a régműltből

Ha manapság nyitott szemmel járunk egy városban, figyeljük az embereket, nézegetjük a tárgyakat, olvasgatjuk az épületek emléktábláit, elolvassuk az utcai feliratokat, netán egy-egy temetőben sétálva böngészgetjük a sírok feliratait, megnézegetjük a sírkövek alakját, sokféle információt szűrhetünk le belőlük. Ilyenkor számos apróságra csodálkozhatunk, döbbenhetünk rá – a böngészés, szemezetés alkalmat ad arra, hogy átgondoljuk, hogyan is működnek dolgok, hogyan szerveződik a társadalom, élnek, éltek az emberek. Alkalmat ad továbbá arra, hogy észrevegyük, mennyi mindenre nem figyeltünk fel korábban – hány dolognak nem néztünk mögé, természetesnek vettük a létezését, nem kerestük, hogyan

működik, szerveződik. Ugyanakkor arra is rádöbbenhetünk, mennyi mindent tudunk, tudunk implicit módon – ha megfogalmazzuk magunknak (egymásnak?) a kérdéseinket, mozgósítjuk meglévő („háttér-”) tudásunkat, számos jelenséget megértünk. Mindez pedig a világunknak, közelmúltunknak egy sajátos „alulnézeti” – mikrotörténeti – képét festi.

Valahogy így van ez akkor is, ha a római feliratokat, feliratos köveket böngésszük. Tanulmányai során a legtöbb diáknak kialakul valamilyen „átfogó” („makrotörténeti”) nézete Rómáról, a Birodalomról. Ebben a képben jelen vannak nagy formátumú politikusok tettei, politikai rendszerek (köztársaság, principátus, dominátus) és változások, győztes és vesztes légiók, csaták, hódítások, nagy léptékű társadalmi folyamatok, átalakulások stb. A feliratokban mindemellett megjelennek az „apróságok”, felerősödik a személyesség (mikrotörténet). A rövid megemlékezést nyújtó vagy éppen karriertörténetet is elbeszélő sírfeliratok, oltárfeliratok sokszor már szövegükkel, de egyéb jellemzőikkel (kontextus, megjelenés) is sokat elárulnak azokról, akiknek, illetve akik állították őket. Sajátosan összefonódik a köztörténet és a magántörténet, amikor egy jelentős személyiség (pl. későbbi vagy éppen regnáló császár, városi előljáró, politikus) „megnevezi magát”, leírja karrierjét (cursus honorum). A sírfeliratokon, oltárokon, tiszteleti feliratokon megjelenő nevek (személyek) nyomon követése, a feliratok „összerendezése” valóságos családtörténeteket ad ki, egyéni életutakat, pályafutásokat rajzol meg. A császárkori, provinciabeli feliratok (sírfeliratok, oltárok) „szereplői” között meglehetősen sok a katona. A velük kapcsolatban előkerülő fogalmak, események rengeteget elárulnak – sok kérdés felvetésére adnak alkalmat! – a római hadsereg szervezetéről, működéséről, a katonák feladatairól. (Ezen felül a feliratok azt is tudatosítják, hogy a római katonák nem menetelő droidok, mint a *Csillagok háborújában*, hanem emberek, akiknek neve van, éltek, szolgáltak valahány évet, rokonaik, szeretteik, örökösök, bajtársaik voltak.)

Mindezeket figyelembe véve elmondható, hogy a római feliratok (mint önálló forráscsoport) hasonló szerepet töltenek be a régmúlt, a római történelem tanulmányozásában, mint az elbeszélte történelem (oral history) a közelmúlt és a félmúlt megismerésében. A feliratok (és velük a tárgyak, épületegyüttesek stb.) tanulmányozása hasonlóképpen a mikrotörténeti megközelítés lehetőségét kínálja fel, mint az elbeszélte történetek elemzése – annak ellenére, hogy a személyes nézőpont nem közvetlenül, az eseményeket kísérő (személyes) „kommentár” pedig egyáltalán nem jelenik meg bennük.

kovek_Trefort - SMART Notebook

Fájl Szerkesztés Nézet Beszúrás Formátum Rajz Súgó

gladius

scutum

pugio

pilum

lorica

cassis

*C(aius) Castrici-
s C(ai filius) Off(entina tribu) V(ict-
or (domo) Como mīl(es)
leg(ionis) II Ad(iutriciis) 7(centuria) M(arci)
Turbońis ann(orum)
XXXV(III) stip(endiorum) XIII
h(ic) s(itus) e(st). L(ucius) Lucilius fr(ater)
et be(res) ponit p(ro) p(ietate).*

588 tit. sepulchralis

Ascribitur stela decadi postremo saec. I ex formulis, opere lapicidae, datis militaribus.

Tevékenység, siker, motiváció

Nehéz kérdés, mennyire éri meg epigráfiával foglalkozni a történelemórákon. Kétségtelen, hogy már a feliratok olvasása, összeillesztése is a puszta latin nyelvismereten túlmutató történelmi felkészültséget igényel. Még inkább így van ez a szövegek időbeli, tárgyi és történelmi kontextusba illesztésével. Ugyanakkor maga a tevékenység éppen összetettsége miatt borzasztóan izgalmas, a nyomozás, a kutatás, a felismerés élményét kínálja szinte minden lépésében. Egyértelmű, hogy a diákok ezt magukban nem tudják elvégezni – már a latin nyelv is akadály, természetesen. Másrészt viszont, ha fel tudunk villantani valamit a rejtvényfejtés, nyomozás izgalmából, az már magában is roppantul érdekes, motiváló lehet a diákok számára. Különösen azzá válhat, ha valamilyen kis lépésbe, tevékenységbe be tudjuk vonni őket, és így átélhetik a felismerés, a siker örömét. Ehhez járulnak a mikrotörténelmi nézőpont előnyei – hogy a „nagy narratívákkal” szemben, amelyekben háttérbe szorulnak az „apróságok”, emberi, sokkal életszerűbb a megközelítése. Ebből az „alulnézetből” sokkal inkább élővé,

személyes kérdéssé válik a diákok számára a történelem, és sokkal inkább megtalálják a kapcsolódásokat saját világukkal, valóságukkal (valóságképükkel, személyes narratíváikkal, de adott esetekben általuk ismert élethelyzetekkel, társadalmi jelenségekkel is). Ilyen módon felerősödhet, motiváló tényezővé válhat a tanulásban, megismerésben a személyesség, az érintettség érzése. Mindez önállóbb és aktívabb befogadásra (kérdés- és problémafelvetésre, megoldásokra), megismerésre motiválhatja őket. A feliratokat körülvevő, kontextusát adó tárgyi emlékek tanulmányozása pedig még tovább erősíti, erősítheti az életszerűség, a „kézzel foghatóság”, gyakorlatiasság érzését, amelyet a diákok (egy része?) kimondottan igényel, ám a makrotörténeti megközelítés sokkal kevésbé képes megadni.

Óravázlaterv: Feliratok a provinciából

Az óra elsődleges célja, hogy felkeltsük az érdeklődést, kedvet csináljunk közvetlenül a római, általában véve pedig a történelem tanulásához, megismeréséhez. Ennek része, hogy a mikrotörténeti nézet, illetve a kutatás egyes mozzanatainak felvillantásával, a felfedezés, a nyomozás lehetőségének felkínálásával közelebb vigyük a tanulókat ahhoz, hogy a múlt forrásai és saját világuk, világképük között kapcsolatot teremtsenek.

I. Ráhangolódás (10 perc)

Tanári felvezető (előadás)

A felvezető célja, hogy háttérrel adjunk a diákoknak a feladatok megoldásához a jelentősebb felirattípusok, illetve általában a feliratok és az egyes típusok jellegzetességeinek, kontextusának bemutatásával. A fő cél mellett a motiváció, a téma iránti érdeklődés felkeltése. Ehhez mindenképpen nagyon hasznos eszköz lehet egy kivetítő, még inkább az aktív tábla (ha van) – az utóbbi segítségével tanulói tevékenységeket végeztethetünk (betűk átírása, ligatciók feloldása, különrajzolása stb.), nagyobb aktivitást generálhatunk. (Ennek érdekében tarthatunk egy az órától elválasztott, megelőző órát, amelyiken játékos, aktív feladatokkal mutatjuk be a feliratokat, jellegzetességeiket. Ebben az esetben a tanári felvezető lehet rövidebb, emlékeztető, összefoglaló jellegű.)

FONTOS: a tanári előadás végén magyarázzuk el, mi, hogyan fog történni az órán, milyen feladatok, munkaformák lesznek.

II. Jelentésteremtés, első szakasz – forráselemzés (10 perc)

Csoportos munka

Alakítsunk négy (az osztály, a tanulócsoport létszámától függően kétszer négy) 3–5 fős csoportot. A tanulók a csoportokban oldják meg a forrásokhoz kapcsolódó feladatokat.

FONTOS: jelezzük nekik, hogy készítsenek jegyzeteket, mert valakinek be kell majd mutatni a feladatokat és a megoldást a diáktársainak! A munka alatt járjunk körbe, és segítsünk a csoportoknak a helyes megoldás kidolgozásában!

1. forrás (császárfelirat)

Feladatok:

- a) Gyűjtsétek össze, mely császárok neve jelenik meg valamilyen formában a feliraton!

- b) Próbáljátok meg ezek alapján meghatározni, ki lehet a császár, akinek a tiszteletére a feliratot állították! Ebből kiindulva állapítsátok meg, melyik időszakban állították a feliratot!
- c) A felirat alapján mutassátok be, hogyan „áll össze” a római császárok megszólítása a tiszteleti feliraton!
- d) Történeti ismeretitek, illetve a tankönyv, kronológiák segítségével fogalmazzátok meg, miért éppen a megtalált császárok nevei szerepelhetnek a feliraton!

A Iulius-Claudius dinasztia:

Caius Iulius Caesar	Kr. e. 49–44.
Caius Iulius Caesar Octavianus Augustus	Kr. e. 27–Kr. u. 14
Tiberius (Iulius) Claudius Nero	Kr. u. 14–37
Caius Caesar Caligula	Kr. u. 37–41
Tiberius Claudius Drusus Caesar	Kr. u. 41–54
Nero Claudius Caesar	Kr. u. 54–68

Az Antoninusok:

Nerva	Kr. u. 96–98
Marcus Ulpius Traianus	Kr. u. 98–117
Publius Aelius Hadrianus	Kr. u. 117–138

Antoninus Pius	Kr. u. 138–161
Marcus Aurelius	Kr. u. 161–180
Lucius Verus	Kr. u. 161–169
Commodus	Kr. u. 180–192

Tanári segédlet – a felirat latin szövege és fordítása

Imp(eratori) Caesari	Imperátor Caesar
Tit(o) Aelio	Titus Aelius
Hadriano	Hadrianus
Anto<n>ino	Antoninus
Aug(usto) Pio p(atr) p(atriciae)	Augustus Piusnak, a haza atyjának,
co(n)s(uli) IIII	négyszeres konzulnak
leg(io) II Adi(utrix) P(ia) F(idelis)	a „Kötelességtudó” és „Hű” [címmel kitüntetett]
	II. Kisegítő légió [állította]

A császár „négyszeres konzul” megnevezéséből kiindulva a feliratot a kutatók 145–161 közé teszik. A feliratot felfedezésének helye miatt sokáig az aquincumi katonavárosi amfiteátrum építési feliratának tartották, de újabban a kutatók a szöveg alapján inkább úgy vélik, inkább egy (talán kisebb) diadalív felirata lehetett.

II. Kisegítő légió: a császárkor jelentős részében Aquincumban állomásozó légió. (Kisegítőnek azért nevezték, mert amikor felállították, nem csak római polgárokat soroztak be.)

2. forráscsoport (sírfeliratok)

Feladatok:

- Mutassátok be a római légiós katonák (1. századi) fegyverzetét Gaius Castricius Victor sírköve alapján! (Keressétek és jelöljétek meg az ábrázoláson a felsorolt fegyvereket! Fogalmazzátok meg, melyik mire való!) Gyűjtsétek össze, milyen utalásokat találtak a római hadsereg szervezetére (csapatok, egységek, tisztségek)!
- Mutassátok be a két katona pályafutását, körülményeit – milyen lehetett a családi állapotuk, mire utal az, hogy kik állították a köveket, hogyan jellemezhetők életkoruk alapján, mikor léptek szolgálatba, honnan származtak!

- c) Fogalmazzátok meg, milyen névadási szokásra utal, hogy Aurelius Messius sírkövén mind az elhunytnak, mind a kő állítójának Aurelius (a mi fogalmaink szerinti) vezetékneve! Melyik császárra (császárokra) utal ez? (Használjátok a császárok névjegyzékét és a kronológiát, tankönyvet, atlaszt!)

Gaius Castricius Victor, Gaius fia, aki Comumból, az Offentina törzsből származik, a II. Kisegítő légió Marcus Turbo vezette 7. centuriájának katonája nyugszik itt, aki életének 38., szolgálati idejének 14. évében hunyt el. Lucius Lucilius, testvére és örököse (állíttatta), kegyelettel.

(Kr. u. 1. század)

scutum: négyszögletes vagy kerek pajzs

gladius: egyenes kard

pugio: tőr

lorica: páncél (lemezekből kovácsolt vagy sodrott)

pilum: hajítódárda

cassis: sisak

Aurelius Messiusnak, a II. Kisegítő légió lovas katonájának, aki szolgálati idejének 10., életének 30. évében hunyt el, állíttatta Aurelius Mesuquas, bajtársa és örököse.

(Kr. u. 3. század első harmada)

A császárok névjegyzéke (az Antoninusok és a Severus-dinasztia):

Az Antoninusok:

Nerva	Kr. u. 96–98
Marcus Ulpius Traianus	Kr. u. 98–117
Publius Aelius Hadrianus	Kr. u. 117–138
Antoninus Pius	Kr. u. 138–161
Marcus Aurelius	Kr. u. 161–180
Lucius Verus	Kr. u. 161–169
Commodus	Kr. u. 180–192

A Severus-dinasztia:

(Pertinax, Didius Iulianus)	Kr. u. 193
(Pescennius Niger)	Kr. u. 193–194
(Clodius Albinus)	Kr. u. 193–197
Septimius Severus	Kr. u. 193–211
Antoninus Caracalla	Kr. u. 211–217

Aurelius Geta	Kr. u. 211–212
Macrinus	Kr. u. 217–218
Elagabalus	Kr. u. 218–222
Alexander Severus	Kr. u. 222–235

3. forráscsoport (sírfeliratok)

Feladatok:

- Rekonstruáljátok (állítsátok össze) a két felirat alapján a család történetét, viszonyait! Gyűjtsétek össze, kik voltak a család tagjai, kivel, mikor, mi történt, kik állították a feliratokat!
- Figyeljétek meg az első felirat kivitelezését, állapotát (a feliraton három helyesírási hiba is van)! Milyen következtetéseket lehet levonni ebből? Milyenek látjátok ehhez képest a második feliratot?
- Fogalmazzatok meg, milyen névadási szokásra, származásra utal a család Aurelius/Aurelia (a mi fogalmaink szerinti) vezetékneve! Melyik császárra (császárokra) utal ez? (Használjátok a császárok névjegyzékét és a kronológiát, tankönyvet, atlaszt! Vessétek össze megállapításaitokat a történelem időrendjével!)

Az isteneknek és a halotti szellemeknek!

Aurelius Bitus, a II. Kisegítő légió kürtöse hően szeretett fiának, Aurelius Vitalinusnak, aki négy évet, 11 hónapot és 18 napot élt, így róva le kegyeletét gyermekének.

Az isteneknek és a halotti szellemeknek!
Aurelius Bitusnak, a II. Kisegítő légió
kürtöseinek, aki háborúban esett el a 18.
szolgálati évében, élt 38 évet és három
hónapot, és Vitalinus nevű fiának, aki
négy évet, 11 hónapot és 18 napot ért
meg, valamint Bitille nevű lányának,
Dalmatius és Quintilianus nevű fiainak
állította Aurelia Quintilila, a férje és
gyermekai emlékére.

Kr. u. 2–3. század

A császárok névjegyzéke (az Antoninusok):

Az Antoninusok:

Nerva	Kr. u. 96–98
Marcus Ulpius Traianus	Kr. u. 98–117
Publius Aelius Hadrianus	Kr. u. 117–138
Antoninus Pius	Kr. u. 138–161
Marcus Aurelius	Kr. u. 161–180
Lucius Verus	Kr. u. 161–169
Commodus	Kr. u. 180–192

4. forráscsoport (sírkő, oltárkő)

Feladatok:

- Figyeljétek meg Caesarinus Zosimus sírkövén az elhunyt ruházatát! Milyen öltözéket visel?
- Zosimus az ábrázoláson egy pergamentekercset tart a kezében. Ez az ábrázolásokon általában a római polgárjogát igazoló irat (diploma). Vessétek össze ezt az információt a származására vonatkozóval! Mire utal ez? (Használjátok a történelmi atlaszt – nézzetek utána, honnan származott!)
- Keressétek meg, kik voltak a császárok (Imperátorok és Augustusok), akiknek a jólétéért, visszatéréséért és győzelméért Titus Aelius Celsus fogadalmat tett! (Használjátok a császárok névjegyzékét és a kronológiát, tankönyvet, atlaszt!) Milyen magatartásformára, felfogásra utalhat az oltárkő felállítás?
- Fogalmazzátok meg, milyen névadási szokásra, származásra utal a család Aelius (a mi fogalmaink szerinti) vezetékneve! Melyik császárra utal ez? (Használjátok a császárok névjegyzékét és a kronológiát, tankönyvet, atlaszt! Vessétek össze megállapításaitokat a történetek időrendjével!)
- Fogalmazzátok meg, milyen képet festenek a Kr. u. 2. század életviszonyairól a feliratok!

A ciliciai Caesernius Zosimus, aki 80 évet élt, nyugszik itt. A kovácsok és textilkereskedők kollégiuma (állította).

Kr. u. 2. század (120–130-as évek)

A leghatalmasabb és legjobb Jupiternek az Imperátorok és Augustusok jólétéért, visszatéréséért és győzelméért tett fogadalmát váltotta be Titus Aelius Celsus, Petronia Respecta nevű feleségével és Aelius Celsus nevű fiával augusztus elsején, Macrinus és Celsus konzulsága alatt, e kő felállításával, örömmel a kegyes istenségnek.

Kr. u. 164.

A császárok névjegyzéke (az Antoninusok):

Az Antoninusok:

Nerva	Kr. u. 96–98
Marcus Ulpius Traianus	Kr. u. 98–117
Publius Aelius Hadrianus	Kr. u. 117–138
Antoninus Pius	Kr. u. 138–161
Marcus Aurelius	Kr. u. 161–180
Lucius Verus	Kr. u. 161–169
Commodus	Kr. u. 180–192

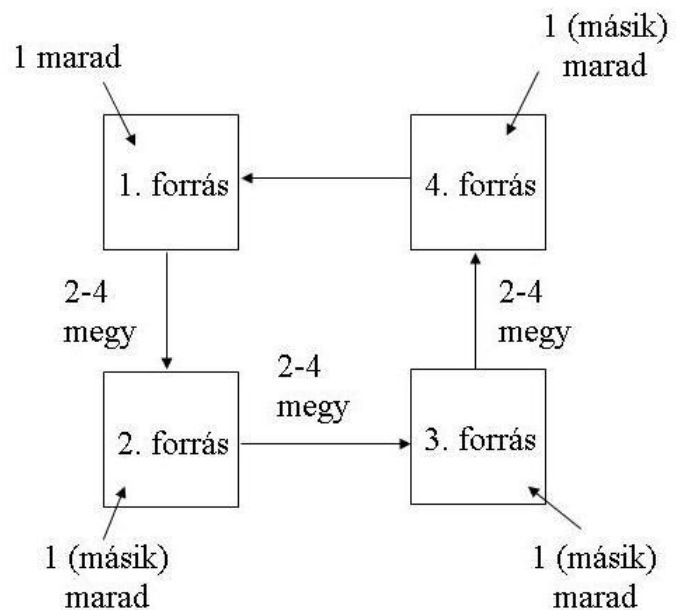

III. Jelentésteremtés, második szakasz – forráselemzés, bemutató (20 perc)

Csoportmunka, csoportkeveredés (három megy, egy marad)

A csoportok mutassák be egy másnak a munkáikat 4 lépésben, 4-5 perces váltásokkal, hogy először minden csoportból egy tanuló maradjon helyben, 2–4 menjen át a sorszámában következő forráshoz (a 4-től az 1-eshez). A helyben maradó tanuló mutassa be az érkezőknek a feladatokat és a megoldásokat. 5 perc múlva 2–4 tanuló menjen tovább úgy, hogy aki az előbb helyben maradt, most legyen

közöttük, és egy olyan tanuló maradjon a forrás mellett, aki egy másik forrástól érkezett; ezután neki kell majd bemutatnia a feladatokat és a megoldásokat. A 4. lépésben (ha legalább 4 fős csoportok voltak) minden csoportból 1-2 tanuló visszaérkezik a kiindulási helyére, ahol egy olyan tanuló mutatja be nekik a feladatot és a megoldásokat, aki eredetileg nem ezekkel foglalkozott (lásd a tanulók mozgását szemléltető ábrát). A

Jelentésteremtés, második szakasz, a csoportmunka bemutatása – a tanulók mozgása

„visszatérő” tanulók feladata, hogy ellenőrizzék, ha kell, helyesbítsék a bemutatót. (Ahogyan minden lépésben az a tanulók feladata, hogy segítsék, értelmezzék a bemutatót, illetve igyekezzenek azt minél inkább áttekinteni, megérteni.) Ha a forrásfeldolgozáshoz az osztály, tanulócsoport létszáma miatt kétszer négy csoportot állítottunk össze, természetesen két „körutat” kell meghatározni. Az egyes lépésekben a „maradó” tanulókat ki is jelölhetjük, de a tanulókra is bízhatjuk a választást, az előre megadott „szabályok” szerint.

IV. Reflektálás – szövegalkotás

Kilépőkártyák

Írassunk a diákokkal „kilépőkártyákat”, amelyeken összefoglalhatják, milyen benyomások érték őket az órán, visszajelzést adhatnak arról, mi volt rájuk leginkább hatással, illetve rendezhetik a megszerzett ismereteiket, önálló következtetéseket fogalmazhatnak meg, problémákat vehetnek fel. A kilépőkártyákat néhány diáktól kérjük el, a többiekét kérjük

meg, hogy otthon egészítsék ki. (Jelezzük, hogy az órán nem kell minden kérdésre válaszolni, csak arra, amit éppen fontosnak éreztek, amiről hirtelenjében van mondanivalójuk.) A következő óra elején (vagy egy esetleges múzeumi órán, kiránduláson) visszatérhetünk a kilépőkártyákra, és beszélgetést, megbeszélést kezdeményezhetünk ezek kapcsán.

Kérdések, pl.:

- Mi volt az, amit az órát megelőzően, korábban is tudtál?
- Mit találtál az órán a legérdekesebbnek, mi volt rád a legnagyobb hatással?
- Mi volt az, amit nem egészen értettél – van-e olyan kérdésed, amelyre szívesen választ kapnál, esetleg keresnél?
- Mit tanultál, tudtál meg a római császárokról?
- Mit tanultál, tudtál meg a római hadseregről, katonákról?
- Mit tudtál meg arról, kik éltek, milyen foglalkozásokat űztek a római provinciákban?

Az óra folytatása lehet egy tanulmányi kirándulás vagy múzeumi óra – Budapesten pl. az Aquincumi Múzeumba vagy a Nemzeti Múzeum kőtárába, más településeken a helyi gyűjtemények kőtáráiba, illetve a helyi római kori ásatásokra.

Ugyancsak az óra folytatása lehet önálló kutatási feladatok vagy kutatási projektek kiadása és végigvitele pl. a római császárkor, a provinciabeli élet, a római hadsereg, hadszervezet témaköreiben.

Óravázlat

Óravázlat szerzője: Bánki István

Téma (óra, foglalkozás címe)	Kövek, betűk, történetek – római feliratok a történelemórán
Iskolatípus	☒ Általános iskola ☒ Középiskola
Évfolyam (vagy korosztály)	7–12
Nagyobb egység, témakör (fejezet, epocha, projekt címe)	Római történelem, helytörténet, forráselemzés
Csoport nagysága	☒ Osztály
Időtartam (perc)	45 + önálló munkavégzés, esetleg „terepmunka” (feladatlap...), illetve szakköri „fakultációs” stb. csoportok esetében szervezhetjük több órában a feldolgozást, kiegészíthetjük.
Célok (összefüggések, képességek, attitűdök)	Az óra elsődleges célja, hogy felkeltsük az érdeklődést, kedvet csináljunk közvetlenül a római és általában véve a történelem tanulásához, megismeréséhez. Ennek része, hogy a mikrotörténeti nézet, illetve a kutatás egyes mozzanatainak felvillantásával, a felfedezés, a nyomozás lehetőségének felkínálásával közelebb vigyük a tanulókat ahhoz, hogy a múlt forrásai és saját világuk, világképük között kapcsolatot teremtsenek. Másrészt legalább ennyire hangsúlyos a források elemzése, felhasználása, történeti kontextusba helyezése.
Foglalkozás típusa	☒ Tanórai ☒ Tanórán kívüli
Munkaformák	☒ Frontális ☒ Csoportmunka ☒ Páros munka ☒ Egyéni munka (pl. kutatás)
Eszközök	kivetítő / aktív tábla, történelmi atlasz, tankönyv, forrásszemelvény
Előkészületek	Választhatóan „felvezető” óra, illetve a forrásanyagok előkészítése.

Tevékenység

Idő (perc)	Tartalom	Tanulói tevékenységek	Eszközök
10	Ráhangelődés Tanári felvezető (a feliratok típusai, jellegzetességei; motiváció)	Információgyűjtés, felkészülés az önálló tanulói tevékenységre (jegyzetek)	Tábla/kivetítő/aktív tábla
10	Jelentésteremtés (1.) Forráselemzés	Csoportmunka – feliratok kezelése, kiegészítése, kontextusba illesztése; összevetése kronológiai, eseménytörténeti adatokkal	Kiadható források (lásd a cikkben), kronológiák, kézikönyvek, tankönyv, atlasz
20	Jelentésteremtés (2.) Forráselemzés, bemutató	Csoportmunka, csoportkeveredés (három megy, egy marad) – részletesen lásd a cikkben	
5	Reflektálás Kilépőkétyák	A kilépőkétyák önálló kitöltése – annak összefoglalása, milyen benyomások érték a tanulókat az órán, illetve visszajelzést adhatnak arról, mi volt rájuk leginkább hatással, rendezhetik a megszerzett ismereteiket, önálló következtetéseket fogalmazhatnak meg, problémákat vehetnek fel.	Előre megírt kilépőkétyák
Értékelés módja	A tanórához külön értékelés nem kapcsolódik. A tanári visszajelzések mellett értékelhetünk jeggyel értékes munkát, illetve a munka folyamatában más tevékenységeket (önálló kutatómunka, projekt keretében végzett tevékenység).		
Megjegyzések, javaslatok	Az óra folytatása lehet egy tanulmányi kirándulás vagy múzeumi óra – Budapesten pl. az Aquincumi Múzeumba vagy a Nemzeti Múzeum kőtárába, más településeken a helyi gyűjtemények kőtáraiba, illetve a helyi római kori ásatásokra. Ugyancsak az óra folytatása lehet önálló kutatási feladatok vagy kutatási projektek kiadása és végigvitele pl. a római császárság, a provinciabeli élet, a római hadsereg, hadszervezet témaköreiben.		
Felhasznált irodalom	Pannonia Hungarica Antiqua (Itinerarium Hungaricum I.) Archeolingua Alapítvány, Budapest, 1995 Ókori lexikon Pannonia régészeti kézikönyve RIU – Die römischen Inschriften Ungarns (a sorozat kötetei) CIL – Corpus Inscriptionum Latinarum (a sorozat kötetei) Tituli Aquicensis (a sorozat kötetei)		